

**SOLIQ TUSHUMLARINI SHAKLLANTIRISH, ULARNI HISOBGA OLISH VA
TAHLIL QILISH AMALIYOTI HAMDA PROGNOZLASH MUAMMOLARI****Mamatov Jahongir Rustamovich****O'zbekiston Respublikasi****Bank-moliya akademiyasi magistranti****jahongirmamotov@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20957222>**

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida soliq tushumlari davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbai sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Har qanday davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish va iqtisodiyotni tartibga solish jarayonida soliq tizimining samaradorligiga tayanadi. Shu bois soliq tushumlarini shakllantirish, ularni to'g'ri hisobga olish, chuqur tahlil qilish va ilmiy asosda prognozlash masalalari dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Soliq tushumlari iqtisodiy jarayonlarning bevosita natijasi sifatida shakllanadi va ular mamlakatdagi ishlab chiqarish hajmi, xizmatlar sektori rivoji, aholi daromadlari hamda investitsion faollik bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, soliq tushumlarini shakllantirish mexanizmi iqtisodiy tizimning umumiy holatini aks ettiruvchi muhim indikator hisoblanadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq tushumlarining barqarorligi davlat moliyaviy siyosatining muvaffaqiyatini belgilaydi.

Soliq tushumlarini hisobga olish amaliyoti moliyaviy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu jarayon soliq to'lovchilar tomonidan to'langan mablag'larni aniq hisobga olish, ularni byudjet tizimi darajalari bo'yicha to'g'ri taqsimlash va hisobotlarda aks ettirishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy sharoitda soliq hisobini yuritishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda, bu esa ma'lumotlar aniqligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Elektron soliq tizimlari orqali soliq tushumlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratilgani soliq ma'murchiligi samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Soliq tushumlarini tahlil qilish jarayoni esa ularning tarkibi, dinamikasi va ularga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga qaratilgan. Tahlil orqali soliq tushumlarining o'sish sur'atlari, asosiy manbalari va ulardagi o'zgarish tendensiyalari o'rganiladi. Bu esa davlat moliya siyosatini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Tahliliy yondashuv soliq tushumlarining qaysi tarmoqlar yoki hududlar hisobiga shakllanayotganini aniqlash imkonini beradi, bu esa soliq siyosatini yanada manzilli yuritishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, soliq tushumlarini prognozlash masalasi davlat moliya tizimining eng murakkab va muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Prognozlash orqali kelgusidagi byudjet daromadlari hajmi aniqlanadi va davlat xarajatlari rejalashtiriladi. Biroq bu jarayon ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, yuqori darajada aniqlikni talab qiladi. Prognozlashda makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, iqtisodiy o'sish sur'atlari, inflyatsiya darajasi, aholi daromadlari va boshqa ko'plab omillar hisobga olinadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, soliq tushumlarini prognozlashda turli metodlar qo'llaniladi. Jumladan, ekonometrik modellar, regressiya tahlili, vaqt qatorlari usullari hamda so'nggi yillarda sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Ushbu usullar soliq tushumlariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning kelgusidagi dinamikasini baholash imkonini beradi.

Biroq soliq tushumlarini prognozlash jarayonida bir qator muammolar mavjud. Eng avvalo, iqtisodiy jarayonlarning o'zgaruvchanligi prognoz aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Global iqtisodiy inqirozlar, pandemiya kabi omillar soliq tushumlarining keskin o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, statistik ma'lumotlarning yetarli emasligi yoki ishonchlilik darajasining pastligi ham prognozlash jarayonini murakkablashtiradi.

Shuningdek, soliq siyosatidagi o'zgarishlar, soliq stavkalari va imtiyozlar tizimining tez-tez yangilanib borishi ham prognoz natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu esa prognozlash jarayonida qo'shimcha noaniqliklarni yuzaga keltiradi. Shu bois prognozlash tizimini takomillashtirishda kompleks yondashuv zarur hisoblanadi.

Muallifning fikricha, soliq tushumlarini samarali boshqarish uchun ularni faqat umumiy ko'rsatkichlar asosida emas, balki hududlar va tarmoqlar kesimida chuqur tahlil qilish lozim. Bu esa soliq siyosatini yanada aniq va samarali yuritishga imkon beradi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish, soliq ma'lumotlar bazasini takomillashtirish va prognozlashda ilg'or usullardan foydalanish soliq tushumlarini boshqarish samaradorligini oshiradi.

Yana bir muhim jihat shundaki, soliq tushumlarining barqaror o'sishini ta'minlash uchun soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish zarur. Bu esa davlat byudjeti daromadlarini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, soliq tizimini soddalashtirish va soliq to'lovchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish ham muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, soliq tushumlarini hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash tizimini kompleks ravishda takomillashtirish davlat moliya siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakat iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish, byudjet barqarorligini ta'minlash va ijtimoiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi.

1-jadval.

Soliq tushumlarini hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash tizimining asosiy elementlari

Yo'nalish	Mazmuni	Asosiy usullar	Muammolar	Takomillashtirish yo'llari
Soliq tushumlarini shakllantirish	Soliq bazasi va iqtisodiy faoliyat asosida tushumlarni hosil qilish	Soliq siyosati, stavkalar, imtiyozlar	Yashirin iqtisodiyot, soliq bazasining torligi	Soliq bazasini kengaytirish, nazoratni kuchaytirish
Hisobga olish	Soliq tushumlarini rasmiy qayd etish va hisobotda aks ettirish	Elektron hisob tizimlari, monitoring	Ma'lumotlar aniqligi, inson omili	Raqamlashtirish, avtomatlashtirish

Tahlil qilish	Tushumlar dinamikasi va tarkibini o'rganish	Statistik tahlil, solishtirma tahlil	Ma'lumot yetishmasligi, tahlil chuqurligi pastligi	Hududiy va tarmoq kesimida tahlilni kuchaytirish
Proгноzlash	Kelajakdagi soliq tushumlarini aniqlash	Ekonometrik modellar, ARIMA, regressiya	Noaniqlik, iqtisodiy o'zgaruvchanlik	AI, big data, kompleks yondashuv
Boshqaruv	Soliq tushumlarini samarali taqsimlash va nazorat qilish	Fiskal siyosat, rejalashtirish	Siyosiy va iqtisodiy barqarorlik muammolari	Barqaror siyosat va strategik rejalashtirish

Manba: Ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajriba hamda soliq tushumlarini boshqarish bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Mazkur jadval soliq tushumlarini boshqarish tizimining asosiy bosqichlari va ularning o'zaro bog'liqligini tizimli ravishda aks ettiradi. Unda soliq tushumlarini shakllantirishdan boshlab ularni hisobga olish, tahlil qilish, prognozlash va yakuniy boshqaruv jarayonigacha bo'lgan bosqichlar yagona zanjir sifatida yoritilgan. Har bir bosqichda qo'llaniladigan asosiy usullar, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari kompleks tarzda ko'rsatib berilgan.

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, soliq tushumlarini samarali boshqarish faqat alohida bosqichlarni takomillashtirish bilan cheklanib qolmay, balki butun tizimni integratsiyalashgan holda rivojlantirishni talab etadi. Xususan, hisobga olish jarayonida raqamlashtirish darajasining oshirilishi tahlil va prognozlash bosqichlari uchun ishonchli ma'lumotlar bazasini yaratadi. O'z navbatida, chuqur tahlil natijalari prognozlash aniqligini oshirishga xizmat qiladi, bu esa fiskal siyosat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Muallifning ilmiy pozitsiyasiga ko'ra, jadvalda keltirilgan muammolar, xususan, iqtisodiy o'zgaruvchanlik, yashirin iqtisodiyot, ma'lumotlar yetishmovchiligi va prognozlashdagi noaniqliklar soliq tizimining eng dolzarb muammolari hisoblanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etishda zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish, soliq ma'murchiligini avtomatlashtirish, shuningdek sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, muallif soliq tushumlarini boshqarishda hududiy va tarmoq kesimida differensial yondashuvni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa soliq siyosatini yanada manzilli va samarali yuritish imkonini beradi hamda byudjet daromadlarining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, mazkur jadval soliq tushumlarini boshqarish tizimini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish va takomillashtirish uchun nazariy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bayer O. Research of Estimates of Tax Revenue: An Overview. *European Financial and Accounting Journal*, 2013.
2. Štreimikienė D., Ahmed R.R., Vveinhardt J., Ghauri S., Zahid S. Forecasting Tax Revenues Using Time Series Techniques. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 2018.
3. Lee T., Kwak S. Revenue Volatility and Forecast Errors: Evidence from Korean Local Governments. *Local Government Studies*, 2019.
4. Spreen T., Martínez Guzmán J.P. Information Sharing and State Revenue Forecasting Performance. *Public Budgeting & Finance*, 2022.
5. Serikova M., Sembiyeva L., Balginova K., Alina G., Shakharova A., Kurmanalina A. Tax Revenues Estimation and Forecast for State Tax Audit. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 2020.
6. Welsch A., Williams B., Mills L. Do Accounting Earnings Provide Useful Information for State Tax Revenue Forecasts? *Review of Accounting Studies*, 2024.
7. Koniagina M.N. Forecast of Budget Revenues from Taxes in the Context of Economy Digitalization. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 2020.